

Tadeusz Paleczny

MEANDRY WIELOKULTUROWOŚCI: OBLICZA PLURALIZMU W SPOŁECZEŃSTWACH WIELOKULTUROWYCH - USA I BRAZYLIA

I. SYTUACJA WIELOKULTUROWOŚCI

Wielokulturowość jest zjawiskiem polegającym na współwystępowaniu na ograniczonej przestrzeni dwu lub większej liczby grup o odrębnych językach, wyznaniach, obyczajach, tradycjach i systemach organizacji społecznej. Współwystępowanie kultur jest następstwem kontaktu kulturowego, powstającego na skutek podboju, kolonizacji, aneksji i migracji.

Kontakt kulturowy jest zaś wynikiem zetknięcia się i spotkania co najmniej dwóch ludzi lub grup o odmiennych charakterystykach kulturowych. Jednostki i grupy biorące udział w kontakcie są zwykle bardziej dynamiczne od innych bądź podlegają presji i działaniu sił zewnętrznych zmuszających je albo do otwarcia swych granic kulturowych, bądź przemieszczenia się i zajęcia miejsca w innym społeczeństwie.

Kontakt opiera się na negocjacji, dialogu, integracji i współpracy, bądź przeciwnie, na rywalizacji, wrogości, konflikcie i dominacji jednej osoby lub grupy nad innymi. Konkretno-historyczne modele kontaktów typu migracyjnego, kolonizacyjnego, aneksacyjnego bądź niewolniczego (Marden 1952) przybierają tak wiele postaci i spełnień, ile różnych grup kulturowych bierze w nich udział. Cechami uniwersalnymi kontaktu są jednak: interpersonalny udział jego uczestników – cechy tej nie znosi fakt istnienia w nowoczesnych społeczeństwach środków masowej komunikacji – oraz przemieszczenie przestrzenne z jednego obszaru kulturowego do drugiego. Co więcej, sytuacji kontaktu towarzyszy zawsze w mniejszym lub większym stopniu odczuwane i artykułowane poczucie obcości, odmienności oraz odrębności grupowej (Wirth 1945).

Istnieją kraje oraz porządki społeczne, które powstały i rozwinęły się w nowożytnym świecie głównie na skutek emigracji. Obywatelskie społeczeństwa o postimigracyjnym rodowodzie, takie jak Stanów Zjednoczonych, Kanady, Australii czy Brazylii, wyznaczają w dużym zakresie kierunek ewolucji i rozwoju nowoczesnych zasad organizacji i integracji społecznej. Bez emigracji i transferu ludnościowego, zarazem kulturowego i ideologicznego, europejskie społeczeństwa narodowe pozostałyby najprawdopodobniej dalece bardziej autonomiczne i separatystyczne niż są obecnie. Doświadczenia wielokulturowych, wielowyznaniowych i różnorodnych pod względem struktury rasowej, etnicznej społeczeństw postimigracyjnych doprowadziły do stworzenia nowego modelu integracji, który nie mógłby przybrać realnego kształtu gdyby nie zjawiska emigracji.

Czynnikiem, który w coraz większym i istotniejszym stopniu decyduje o stopniu złożoności i pluralizmu społeczeństw postimigracyjnych, jest tożsamość kulturowa ich członków. Zmieniająca się natura współczesnych społeczeństw obywatelskich polega zarazem na wzroście różnorodności, wielości oraz wielopoziomowości ich struktur (Golka 1997; Huntington 1998; Lijphart 1977; Marden 1952; Paleczny 1999; Rose 1968).

Asymilacja stanowi tylko jeden ze sposobów wzajemnego dostosowania się uczestników kontaktu i może prowadzić do ujednoczenia i homogenizacji nowego ładu kulturowego bądź jego pluralizacji (Huntington 1998). Wielokulturowość stanowi złożony rezultat procesu asymilacji i oznacza istnienie jakiejś płaszczyzny integracji i wspólnego obszaru kulturowego jak i utrzymywanie się w niektórych wymiarach struktury społecznej odrębności oraz kulturowej autonomii grup etnicznych, religijnych, rasowych i ich członków.

Proces asymilacji posiada różne fazy rozwojowe i warianty spełnienia. W klasycznych teoriach socjologicznych obejmuje etapy: wstępnego kontaktu, współzawodnictwa i rywalizacji często przybierającej formę konfliktu, akomodacji i w końcu akulturacji i asymilacji (Park 1921: 735). Taki model przebiegu asymilacji ma mieć zdaniem wielu socjologów uniwersalny i powszechny charakter, przy czym różne bywają osobowościowe, społeczne i kulturowe skutki jego realizacji. W najogólniejszym sensie asymilacja jest procesem „wzajemnego zrozumienia a także łączenia” kultur dwu co najmniej zbiorowości (Park 1921: 735), prowadzącym do nakładania się i przenikania ich tradycji, w wyniku czego postawy i systemy wartości jednych ludzi oraz grup stają się znane i dostępne innym jednostkom i zbiorowościom. Ostatecznym rezultatem procesu „zlewania” się kultur jest nowy, wspólny obszar życia kulturowego. Ta wspólna przestrzeń kulturowa, postemigracyjna i postasymilacyjna „nowa jakość”, staje się co najmniej dwukulturowym, a przeważnie wielokulturowym, społeczeństwem, w którym poszczególne grupy etniczne zajmują proporcjonalne do ich wielkości i znaczenia miejsce strukturalno-funkcjonalne. W charakterystyce nowego, asymilującego wiele grup biorących udział w imigracyjnym kontakcie grup społeczeństwa największą rolę odegrały teorie „etnokonformi-

zmu”, „melting pot” oraz mozaiki bądź pluralizmu kulturowego (*Założenia teorii asymilacji* 1980).

Współzawodnictwo i rywalizacja, ewentualnie konflikt, stanowią mechanizmy, poprzez które kształtują się dominujące wzory wzajemnych relacji i pozycji jednostek oraz zbiorowości uczestniczących w emigracji i kontakcie kulturowym (Alba i Nee 1997; Gans 1997). Już w tej wstępnej fazie dochodzi do wyłonienia i utrwalenia pozycji członków zbiorowości uczestniczących w kontakcie na „młodsze” i „starsze”, silniejsze i słabsze, wyżej lub niżej położone na skali władzy, bogactwa, prestiżu czy atrakcyjności kulturowej. We wstępnej fazie asymilacji, na etapie konfliktu i rywalizacji, ustalony zostaje przeważnie większościowy bądź mniejszościowy status grupy oraz model stosunków, który może opierać się na akceptacji i aprobacie cudzej odmienności oraz woli integracji i współpracy bądź na asymetrii położenia, wrogości, odrębności i separacji.

Stąd biorą się modele asymilacji oparte na ugodzie i współpracy w dążeniu do integracji bądź na przemocy, podboju, przymusie i konflikcie. Te drugie prowadzić mają do trwałej odrębności etnicznej, kulturowej i językowej przy polaryzacji bądź wyraźnej co najmniej gradacji położenia członków różnych zbiorowości na skalach prestiżu, władzy i bogactwa.

W wielu podejściach teoretycznych asymilacja traktowana jest jako przeciwieństwo albo zaprzeczenie wielokulturowości. Asymilacja i akulturacja miały prowadzić bowiem do ujednolicenia i homogenizacji nowej – obejmującej elementy dziedzictwa grup składowych – kultury (Gans 1997). Asymilacja nie musi oznaczać negacji wielokulturowości i pluralizmu, lecz sposób kształtowania nowego, wieloetnicznego porządku społecznego i ładu kulturowego (*Immigrant Adaptation and Native-born Responses in the Making of Americans* 1997).

Procesy scalania i integracji różnorodnych pod względem składu narodowo-etnicznego społeczeństw nie stoją w sprzeczności z dążeniami do utrzymania własnych tradycji rodzinnych, plemiennych, etnicznych, językowych czy religijnych. Przebieg procesów integracyjnych w świecie – w tym w Polsce – wskazuje bowiem na możliwość przewyciężenia faktycznej, ideologicznej i teoretycznej, sprzeczności pomiędzy asymilacją a pluralizmem społeczeństw obywatelsko-narodowych.

Stosując skalę „jednorodności/różnorodności”, wyróżnić można w strukturach złożonych społeczeństw obywatelskich trzy wielkie, komplementarne względem siebie i wzajemnie się przenikające procesy:

1. Homogenizacji/pluralizacji. Homogenizacja, oznaczająca wzrost jednorodności społecznej, przebiega głównie w sferze więzi obywatelskich, związanych z istnieniem instytucji państwa. Homogenizacja oznacza stopniowy, w coraz mniejszym stopniu konfliktowy mechanizm znoszenia barier klasowych, skorelowanych z przynależnością do zbiorowości narodowych i etnicznych. Homogenizacja nie oznacza zniesienia kulturowej odrębności wielu lokalnych, autochtonicznych i imigracyjnych skupisk, lecz raczej nakładanie się na identyfikację etniczną tożsamości narodowej.

Homogenizacja jest procesem uniwersalizacji tożsamości w niektórych segmentach społeczeństw obywatelskich, heterogenizacja zaś utrzymywaniem się i wzrostem stopnia partykularyzmu wspólnot lokalno-etnicznych.

2. Globalizacji/lokalności. Globalizacja więzi i tożsamości polega na wykraczaniu przy określaniu własnej przynależności oraz tożsamości grupowej poza granice zbiorowości etnicznych i wyznaniowych w kierunku tworzenia wspólnot narodowych i ponadnarodowych.

Globalizacja tożsamości współwystępuje z jej regionalizacją oraz wzrostem poczucia przez mniejszości etniczne ich lokalności. Utrwalanie się różnych typów lokalnych skupisk etnicznych nie powstrzymuje procesów wzrostu solidarności szerszego typu.

3. Asymilacji/wielokulturowości. Asymilacja winna prowadzić do homogenizacji kulturowej i zlewania się grup etnicznych w jeden naród. Częściowo zjawisko takie ma miejsce w większości społeczeństw imigracyjnych, jednak nie są to procesy ani jednokierunkowe, ani bezwyjątkowe. Stałymi elementami struktury społecznej w społeczeństwach pluralistycznych są zbiorowości wyłonione w porządku narodowo-etnicznym, cechujące się odrębnością kulturową i ideologiczną. Przebyły one wstępne fazy asymilacji strukturalnej, prowadzącej do integracji społecznej oraz częściowej akulturacji, polegającej na istnieniu podwójnej, podzielanej tożsamości narodowej jak i dwujęzyczności. Nie licząc pojedynczych przypadków, większość członków mniejszości narodowych i etnicznych „odtworza” fazę selektywnej akulturacji oznaczającej istnienie dwujęzyczności i dwukulturowości (niekiedy wieloetniczności) przy utrzymującej się odrębności kulturowej i tożsamościowej własnej zbiorowości.

Wielokulturowość jest, jak widać, bardzo złożonym zespołem zjawisk obejmującym zarówno procesy przekształceń grup biorących udział w kontakcie, jak i następstwa tych procesów, głównie postawy, rodzaje tożsamości, ideologie grupowe oraz wytwory jednostek i zbiorowości.

Wielokulturowość definiowana jest jako „Współwystępowanie na tej samej przestrzeni (albo w bezpośrednim sąsiedztwie bez wyraźnego rozgraniczenia, albo w sytuacji aspiracji do zajęcia tej samej przestrzeni) dwóch lub więcej grup społecznych o odmiennych kulturowych cechach dystynktywnych: wyglądzie zewnętrznym, języku, wyznaniu religijnym, układzie wartości, które przyczyniają się do wzajemnego postrzegania odmienności z różnymi tego skutkami. Istotne jest też to, że postrzeganie odmienności odbywa się w optyce jednostek, niewielkich grup lokalnych, rówieśniczych czy sąsiedzkich” (Golka 1997: 54-55).

Ludzie i tworzone przez nich grupy wchodzą w społeczeństwie wielokulturowym w różnorakie rodzaje związków. Związki te kształtują się w dłuższej perspektywie historycznej, prowadząc do wyłaniania współistniejących ze sobą bądź konkurujących typów tożsamości.

2. OBLICZA WIELOKULTUROWOŚCI STANÓW ZJEDNOCZONYCH I BRAZYLII: GŁÓWNE MODELE TEORETYCZNE

Spółeczeństwa Stanów Zjednoczonych i Brazylii cechuje złożoność rasowa, etniczna, wyznaniowa i klasowo-warstwowa. W każdym z tych głównych wymiarów struktury społecznej krzyżują się ze sobą różnorodne kryteria przynależności i pozycji jednostek. Różnie też usytuowane są małe i wielkie grupy społeczne zachowujące swoją odrębność i wyrazistość w obrębie społeczeństw obywatelskich tych dwóch krajów.

Spotkać można w nich równocześnie przypadki dwojakiego rodzaju monizmu etnicznego (przypadek nielicznych i marginalnych społeczności głównie o rodowodzie autochtonicznym, jak i status Amerykanów oraz Brazylijczyków nie odczuwających ani nie deklarujących swej przynależności etnicznej), dwukulturowości (enklawy etniczności i odrębności rasowej w gettach Stanów Zjednoczonych i brazylijskich *favelach*), jak wielokulturowości, której towarzyszą poliwalencyjne formy tożsamości jednostek. Poszczególne elementy struktury rasowo-etnicznej, wyznaniowej i klasowo-warstwowej zarówno Stanów Zjednoczonych jak i Brazylii zawdzięczają swój rodowód i postać procesom inkulturacji (wchłaniania jednych grup przez inne), akulturacji (przenikania się i zlewania) jak i asymilacji (wyłaniania nowej przestrzeni kulturowej). W Stanach Zjednoczonych i Brazylii dostrzegalne są procesy utrzymywania się i rozwoju monizmu, hybrydalizmu jak i pluralizmu etnicznego, rasowego czy wyznaniowego.

Tabela 1. Jednostki i grupy w sytuacji wielokulturowości

	JEDNOSTKI		GRUPY	
	TYPY WIADOMOŚCI	PROCESY	TYPY ŚWIADOMOŚCI	PROCESY
MONOKULTUROWOŚĆ	monowalencja	inkulturacja	monoetniczność	monizm
DWUKULTUROWOŚĆ	biwalencja	akulturacja	dwuetniczność	hybrydalizm
WIELOKULTUROWOŚĆ	poliwalencja	asymilacja	wieloetniczność	pluralizm

Rezerwy monoetniczności i enklawy jednokulturowości są zjawiskiem trwałym aczkolwiek coraz rzadszym w społeczeństwach Stanów Zjednoczonych i Brazylii. Dominującym wzorcem relacji jest i staje się w coraz większym stopniu model wielokulturowości. Wielokulturowość ta posiada jednak współcześnie – nie mówiąc

już o jej różnorodnych chronologicznych, historycznych fazach rozwoju – różnorodne oblicza.

Po pierwsze, polega na współwystępowaniu w społeczeństwach obywatelskich obydwu krajów grup o różnym rodowodzie i utrzymywaniu na tej podstawie wielu cech odrębności grupowej. Niektóre z tych grup pozostają ze sobą w ideologicznym konflikcie (np. czarni radykałowie muzułmańscy i biali konserwatyści w USA). Ideologie separatyzmu rasowego czy etnicznego, dominacji jednych kategorii społecznych nad innymi należą już raczej do zjawisk rzadszych w obu społeczeństwach, aczkolwiek nie marginalnych i całkowicie drugorzędnych.

Stosunki oparte na konflikcie i wrogości dzielą w zasadzie obecnie jedynie nieliczne mniejszości rasowe i wyznaniowe. Dominującym modelem relacji staje się przenikanie oraz zlewanie różnorodnych pod względem pochodzenia rasowego, etnicznego czy wyznaniowego grup społecznych. Zjawiska integracjonizmu stały się podstawą nacjonalizacji społeczeństwa brazylijskiego, natomiast modele „tygła przekształcającego” doprowadziły do powstania załączków narodowej kultury amerykańskiej.

Najważniejszym typem relacji decydującym o trwałości i zarazem kierunkach przekształceń społeczeństw Stanów Zjednoczonych i Brazylii są aktualnie modele pluralizmu zakładające istnienie trwałej więzi i zależności strukturalnej zbiorowości rasowych, etnicznych, wyznaniowych i klasowo-warstwowych.

Procesy unifikacji kulturowej – zwłaszcza językowej – obydwu społeczeństw są już na poziomie globalnym znacznie zaawansowane i w zasadzie dopełnione, chociaż w układach lokalnych utrzymuje się i rozwija zjawisko dwujęzyczności.

Procesom homogenizacji narodowej i państwowej współtowarzyszą zjawiska odrębności rasowej i etnicznej. Różnorodność wyznaniowa nakłada się na liczne stosunkowo przypadki ekсклюzywizmu rasowego i etnicznego, ale nie prowadzi w przeważającej mierze przypadków do naruszania zasady integracjonizmu obywatelskiego. Instytucje państwowe są gwarantem równości jednostek i grup w zakresie ich praw do ochrony własnej religii, języka i tradycji etnicznych.

Różne współistniejące współcześnie w Stanach Zjednoczonych i Brazylii rodzaje wielokulturowości prezentuje poniższa tabela.

Tabela 2. Rodzaje wielokulturowości

	Rodzaj wielokulturowości	Typ relacji	Procesy	Ideologie
WSPÓL-WYSTĘPOWANIE	wielość różnorodność odrębność	wrogość rywalizacja konflikt neutralna współobecność	inkulturacja inkorporacja	izolacjonizmu separacji segregacji dominacji koegzystencji
PRZENIKANIE I ZLEWANIE	wielość różnorodność częściowa odrębność	współzależność kooperacja pluralizm zewnątrzny hybrydalizm	integracja akomodacja akulturacja	integracjonizmu „melting pot” nacjonalizmu etatyzmu
POWIĄZANIE STRUKTURALNE	wielość różnorodność pełna integracja przy symbolicznej odrębności	zintegrowany system społeczny jedność kulturowa pluralizm wewnętrzny	asymilacja unifikacja globalizacja homogenizacja	mozaiki kulturowej jedności egalitaryzmu

3. MEANDRY WIELOKULTUROWOŚCI W BRAZYLII I STANACH ZJEDNOCZONYCH

Obydwa społeczeństwa powstały w wyniku procesów kolonizacji, podboju ludności autochtonicznej, osadnictwa i zasiedlania głównie przez ludność pochodzenia europejskiego olbrzymich terytoriów zaoceanicznych położonych na subkontynencie amerykańskim, integracji odrębnej etnicznie, rasowo i narodowo ludności niewolniczej i imigracyjnej według wzorów dominujących kategorii społecznych. Tym niemniej równie liczne jak podobieństwa były i są różnice dzielące obydwie społeczeństwa.

Amalgamacja rasowa i etniczna zaszła w Brazylii w znacznie większym zakresie niż w Stanach Zjednoczonych. W związku z faktem wyłonienia się i utrwalenia raczej modelu gradacji niż dychotomii rasowo-etnicznej w Brazylii dominują koncepcje zawierające pojęcia „nowej rasy kosmicznej” lub teorii „tęczy” (Vasconcelos 1993). Identyfikacja rasowa w Brazylii wciąż istnieje, niemniej ogranicza się raczej do lokalnych skupisk podzielonych w większym stopniu według kryteriów zróżnicowania klasowego niż kolorem skóry (Paleczny 2001). Dominującym i właściwie jedynym podejściem w kwestii rasy jest obecnie w Brazylii stanowisko, które nie rozdziela od siebie kwestii koloru skóry od faktu pochodzenia narodowego bądź etnicznego (Wade 1997). Sprawa jednak mocno się komplikuje, gdy przyjrzeć się

bliżej przemianom struktury społecznej oraz sposobów jej obrazowania w socjologii brazylijskiej w kontekście historycznym (Bastide 1957; Harris 1952; Wade 1997).

W procesie integracji społecznej w Brazylii i Stanach Zjednoczonych stale obecne są i konkurują ze sobą dwie tendencje.

Pierwsza zmierza do „stapiania” się i zlewania istniejących w społeczeństwach globalnych kultur. Jest to tendencja wyraźniej występująca w skali makrostrukturalnej. Polega na tworzeniu się nowej „amerykańskiej” i brazylijskiej przestrzeni kulturowej znajdującej odzwierciedlenie w typach tożsamości kontynentalnej, narodowej i państwowo-obywatelskiej Brazylijczyka i Amerykanina. „Brazylijskość” bądź „amerykańskość” nie stanowi w większości ujęć wyrastających z tej tendencji zwykłej sumy wniesionych kultur, lecz pewną nową jakość. Ta nowa jakość bywa rozmaicie postrzegana i definiowana. Jedność rasowa mieszkańców Ameryki Łacińskiej i Brazylii ujmowana jest np. jako „swego rodzaju postawa duchowa, umiejętność zauważenia w innym kogoś podobnego sobie, jednością w różnorodności” (Vasconcelos 1993: 35).

Z drugiej strony wciąż utrzymuje się i cyklicznie wzmacnia dążenie wielu mniejszości etnicznych, narodowych i wyznaniowych do utrzymywania swej odrębności kulturowej. Tendencja ta przeważa w układach lokalnych i ujęciach mikrostrukturalnych. W myśl tych koncepcji np. społeczeństwo brazylijskie jest zbyt zróżnicowane wewnętrznie, by można było mówić o nim w kategoriach wspólnoty narodowej czy kulturowej (Ribeiro 1995).

W paradoksalny nieco sposób największą tendencją do separacji i izolacji społeczno-kulturowej w Brazylii – nieco odmiennie niż w Stanach Zjednoczonych – przejawiają obecnie nie zdominowane w przeszłości i lokowane w schemacie dychotomicznej struktury rasowej kategorii ludności czarnej, lecz autochtonicznej, postrzeganej w kontekście gradacji etnicznej ludności indiańskiej. Zgodnie z podstawowymi regułami burżuazyjno-osiedleńczego modelu procesu narodotwórczego, dominującą kategorię społeczną i kulturową w Ameryce Łacińskiej, w tym w Brazylii, stanowią kolonizatorzy iberyjscy i ich potomkowie. Zdaniem Rugierro Romano „Kolonizacja »łacińska« – zarówno ta, która szła drogą fizycznej przemocy, jak i ta, która przybrała formę penetracji kulturowej – nadała zasadniczy kształt społeczeństwu kontynentu, który uzyskał nazwę Ameryki Łacińskiej. Ale w miarę rozwijania się ruchów narodowych i nowoczesnej świadomości narodowej z coraz większą siłą pojawiał się problem ludności autochtonicznej tego kontynentu. Historia indiańskiej przeszłości krajów, które znalazły się we władaniu i w sferze wpływów europejskich – Hiszpanii, Portugalii i w mniejszym zakresie Francji – odgrywa ogromną rolę w procesie uświadamiania sobie przez nie własnej odrębności. Jednocześnie jest to nadal jeszcze aktualna sprawa określenia miejsca ludności indiańskiej w życiu narodowym i społecznym krajów tego kontynentu” (Romano 1971: 5).

Poza kwestią statusu społecznego i etnicznego ludności czarnej oraz indiańskiej pozostaje bardzo ważna sprawa udziału innych białych grup etnicznych – poza

kolonizatorskimi – w kształtowaniu wielokulturowego charakteru społeczeństwa brazylijskiego. Jak utrzymuje bowiem cytowany wcześniej znawca problematyki latynoamerykańskiej: „W rzeczywistości bowiem kształtowanie się tych społeczeństw było powolnym i bolesnym procesem przebiegającym poza wszelką cudotwórczą »latyńskością«. Do procesu tego wnieśli swój wkład włoscy chłopci (bliźsi światu etruskiemu lub wielkogreckiemu niż łacińskiemu), Polacy ze wsi i z gett, Niemcy z kopalń, Francuzi z winnic Gironde” (Romano 1971: 8).

Tym samym specyfika społeczeństwa brazylijskiego, podobnie jak jego północnoamerykańskiego odpowiednika, polega na wzroście integracji kulturowej (językowej, narodowej) przy utrzymującej się i w niektórych segmentach struktury społecznej pogłębiającej się odrębności etnicznej. Dante de Laytano wyróżnia w regionie południowej Brazylii etnie podstawowe (Portugalczyki, Indianie, Murzyni), etnie niejednorodne (Luzo-azorianie i Luzo-brazylijczycy), etnie drugoplanowe (Hispano-rioplateńczycy i Żydzi), etnie współczesne (Niemcy i Włosi) oraz etnie mniejsze (Polacy, Japończycy, Libańczycy, Holendrzy, Chińczycy, Francuzi, Urugwajczycy, Argentyńczycy, Hiszpanie, Ukraińcy, Rosjanie, Łotysze) (Laytano 1987: 15-40). Klasyfikacja ta – nie uwzględniająca wszystkich grup etnicznych istniejących w Brazylii – opiera się na kilku kryteriach, z których główne to historyczna geneza grup etnicznych i ich wkład w rozwój społeczeństwa brazylijskiego. Podobnie jak w Stanach Zjednoczonych, widoczne jest istnienie „etnicznego” rdzenia społeczeństwa brazylijskiego, wywodzącego swój rodowód z kręgu kultury iberoeuropejskiej. Portugalskojęzyczni koloniści wyznaczyli główne wzorce integracji kulturowej – w tym religijnej i językowej – podobnie jak ich protestancy brytyjscy odpowiednicy w Ameryce Północnej.

Różne postaci wielokulturowości posiadają wymiary lokalny i globalny. Różnorodność więzi społecznych na poziomie makro odpowiada wielości lokalnych układów i struktur etnicznych, rasowych, wyznaniowych i językowych. Różnorodność kulturowa społeczeństwa globalnego jest wszakże bardziej „sztywna” i sformalizowana od wspólnot lokalnych. Społeczności lokalne zawsze strzegą swej grupowej kulturowej odrębności, społeczeństwa globalne dążą zaś do integracji ponad podziałami.

Posługując się typologicznym schematem analizy systemów kulturowych w społeczeństwach pluralistycznych stworzonym na przykładzie Australii przez Jerzego Smolicza (Smolicz 1999: 55), można się pokusić o stworzenie podobnej konstrukcji teoretyczno-analitycznej w odniesieniu do każdego typu – w tym w USA i Brazylii – złożonego pod względem rasowym, etycznym i wyznaniowym pluralistycznego społeczeństwa obywatelskiego.

Tabela 3. Typologia systemów kulturowych w społeczeństwach pluralistycznych USA i Brazylii

	STANY ZJEDNOCZONE		BRAZYLIA	
	Lokalny	Globalny	Lokalny	Globalny
MONIZM	odrębność etniczna plemion autochtonicznych i grup rasowych	raczej brak	odrębność etniczna plemion autochtonicznych	raczej brak
DWUKULTUROWOŚĆ	wielokrotna dwukulturowość środowisk imigracyjnych	dwujęzyczność w rejonie „Sun Belt”	oraniczona dwukulturowość w enklawach etniczności	hybrydalizm
PLURALIZM ZEWNĘTRZNY	środowiska grup imigracyjnych i etnicznych	odrębność etniczna separacja rasowa	gradacyjny system rasowo-etniczny	odrębność etniczna
PLURALIZM WEWNĘTRZNY	zintegrowane grupy etniczne	mozaika kulturowa naród amerykański	gaucho Afro-brazylijczycy	naród brazylijski globalne społeczeństwo

W procesie asymilacji narodowej w Brazylii i Stanach Zjednoczonych występowały w różnych fazach procesu narodotwórczego w nierównych proporcjach i natężeniach wszystkie wymienione modele integracji kulturowej.

Inkulturowanie charakteryzowała wczesną, kolonialną fazę procesu narodotwórczego, polegającą na absorpcji przez protestancką większość w Stanach Zjednoczonych lub portugalsko-luzytańską kulturę dominującą kultur etnicznych innych grup imigracyjnych o europejskim rodowodzie oraz części plemiennie-etnicznych kultur indiańskich. Wynikiem inkulturowania winien stać się amerykański monizm narodowo-kulturowy, lecz – pomimo zaawansowania procesów asymilacji – model ten wydaje się być tylko teoretycznym, narzędziem heurystycznym. Przynajmniej w odniesieniu do Stanów Zjednoczonych czy Brazylii.

Transkulturowanie polega na zlewaniu się elementów kulturowych różnych grup etnicznych o etniczno-rasowym rodowodzie i tworzeniu się międzyrasowych kategorii Mulatów, Metysów i Zambos. W wyniku transkulturowania doszło do wyodrębnienia oryginalnych, hybrydalnych, niesprowadzalnych do pierwowzorów składniowych kategorii i zbiorowości transkulturowych Indio-Amerykanów i Afro-Amerykanów. Według Jerzego Smolicza „Monizm hybrydalny opiera się na zasadzie dwustronnej interakcji między jednostkami pochodzenia angielskiego [w odniesieniu do społeczeństwa australijskiego – T.P.] i etnicznego, zarówno w płaszczyźnie jednostkowej, jak i grupowej” (Smolicz 1999: 54). Przenosząc ten wzorzec relacji na grunt przykładowo brazylijskiego procesu narodotwórczego, można mówić o pewnym zakresie hybrydyzacji rasowo-etnicznej, polegającej na łączeniu dziedzictwa kulturowego (ale też i kolorów skóry) białych elit kolonialnych i imigracyjnych oraz

autochtonicznej ludności indiańskiej oraz niewolniczej, afrykańskiej. Wynikiem hybrydyzacji jest niepowtarzalna gdzie indziej w takich rozmiarach, również w Stanach Zjednoczonych, kompozycja elementów etnicznych i rasowych w strukturze brazylijskiego społeczeństwa obywatelsko-narodowego.

Akulturacyjną prowadzącą do najbardziej pożądanego w procesie asymilacji narodowej modelu pluralizmu wewnętrznego wydaje się obecnie dominować w północnoamerykańskim i brazylijskim procesie narodotwórczym, przy współwystępowaniu tendencji do zachowania odrębności etnicznej pośród stosunkowo licznych grup o różnej etnogenezie.

Akulturacyjną jest terminem, który „odnosi się do procesu kulturowych przeobrażeń spowodowanych przepływem treści między odmiennymi kulturowo zbiorowościami. Akulturacyjną jest rodzajem kompleksowej dyfuzji. Zachodzi w warunkach bliskiego, wielostronnego, trwałego kontaktu między względnie autonomicznymi zbiorowościami głęboko różniącymi się między sobą kulturowo” (Nowicka 1998: 17).

Akulturacyjną jest zarówno następstwem, jak i przyczyną pluralizmu kulturowego. W ujęciu Jerzego Smolicza „Pluralizm zewnętrzny zakłada, że każda grupa etniczna będzie miała możliwość kultywowania własnych wzorów życia wspólnotowego oraz dziedzictwa kulturowego i języka, przy czym nie zwraca się tu specjalnej uwagi na zagadnienie ułatwiania interakcji kulturowych” (Smolicz 1999: 54).

Typ pluralizmu zewnętrznego jest modelem dominującym tworzenia się tak zwanego „obszaru kulturowej i politycznej jedności północnoamerykańskiej i latynoamerykańskiej”.

Natomiast „Pluralizm wewnętrzny kładzie nacisk na interakcje kulturowe, gdyż w swej idealnej formie głosi, iż każdy miał możliwość i rzeczywiście uczestniczył w procesie internalizacji wartości kulturowych charakterystycznych dla dwóch (lub więcej) grup przez konstruowanie systemów dualistycznych wartości kulturowych, jak na przykład działo się w przypadku osób dwujęzycznych. Podejście to nie implikuje wcale fuzji kulturowej, ale zwraca uwagę na wymianę międzykulturową, która zachodzi w trakcie stosunków społecznych między członkami różnych grup etnicznych” (Smolicz 1999: 54).

Inna rzecz, iż przy akceptacji wielokulturowości, uzasadnionej faktem istnienia historycznej ciągłości różnorodności etnicznej, społeczeństwa pluralistyczne Brazylii i Stanów Zjednoczonych tworzą swój wielokulturowy, zintegrowany charakter w większym stopniu w toku procesów żywiołowych niż kontrolowanych oraz sterowanych politycznie czy ideologicznie.

Wielokulturowość społeczeństw polietnicznych Brazylii i Stanów Zjednoczonych prowadzi do stopniowego zlewania się grup rasowych i etnicznych przy utrzymujących się „rezerwatach” indiańskiej monokulturowości i enklawach postimigracyjnej etnicznej dwukulturowości. Tym samym, na skutek tych procesów scalających wielorasowy i zróżnicowany etnicznie substrat ludnościowy, tworzy się jedyny

w swoim rodzaju wymiar integracji i tożsamości narodowej. Obejmuje on coraz bardziej niejednorodnych rasowo i etnicznie członków polietnicznych społeczeństw obywatelskich o mieszanych rodowodach kulturowych i charakterystykach identyfikacyjnych.

Procesem prowadzącym do hybrydyzacji społecznej i kulturowej miała stać się „transkultuacja”. W odróżnieniu od „inkulturacji” i „akulturacji” proces transkultuacji prowadził nie do połączenia kultur różnych grup obecnych w Ameryce Łacińskiej w jedną, nową całość, lecz do tworzenia się syntez i zlepków lokujących się „pomiędzy” różnymi układami aksjonormatywnymi. W olbrzymim uproszczeniu zatem, transkultuacja nie polegała na asymilacjonizmie i „inkulturacji”, czyli wchłanianiu jednej grupy przez drugą, ani na akulturacji, czyli zlewaniu się elementów dziedzictwa kultur składowych, lecz na tworzeniu się niespotykanych gdzie indziej transgranicznych – czyli lokujących się na styku różnych systemów aksjonormatywnych – „hybryd”. Taki rodzaj „hybrydy” mogą stanowić zarówno skupiska Mulatów, Metysów, jak i Zambos, czyli zbiorowości złożone z ludzi o mieszanych charakterystykach rasowych.

Spółeczeństwa Stanów Zjednoczonych i Brazylii tworzą złożone, wielowymiarowe i wielopoziomowe systemy przenikających się i współkształtujących struktur etnicznych, rasowych, wyznaniowych i klasowo-warstwowych. Wielokulturowość tych społeczeństw posiada różnorodne postaci i spełnienia. Co więcej, jest to nie statyczna, lecz dynamiczna cecha globalnych społeczeństw narodowych i układów więzi regionalnej oraz lokalnej. Wielokulturowość przybiera inny sens i znaczenie dla jednostek, członków peryferyjnych, lokalnych społeczności plemiennych ludności autochtonicznej, inny dla reprezentantów centralnych rządów Brazylii czy Stanów Zjednoczonych. To, co traktowane jest w obrębie mniejszości rasowych i etnicznych jako cecha pozytywna, pożądana, bywa interpretowane niejednokrotnie jako dążność do separacji i dezintegracji społecznej.

Typem dominującym osobowości i tożsamości w Brazylii i Stanach Zjednoczonych jest jednak „zintegrowany pluralista”, czyli taki model cech psychicznych i społecznych, który polega na akceptacji własnej charakterystyki etnicznej na tle cudzej odrębności. Spoiwem „etnicznej” Brazylii i Stanów Zjednoczonych są ogólnospołeczne idee integracji państwowo-obywatelskiej i jedności kulturowej. Tym niemniej, oprócz dominującego typu – w odniesieniu do dwóch społeczeństw – Amerykanina etnicznego pochodzenia, występują stosunkowo częste przypadki „białych” bądź „kolorowych” etników, przybierające w skrajnych przypadkach postać monoetniczności. Właściwym dla tej postaci tożsamości kulturowej jednostek jest środowisko getta etnicznego, swoistego „rezerwatu kulturowego”. Zjawisko to odżywa w lokalnej przestrzeni kulturowej stosownie do natężenia procesów migracji zewnętrznych i wewnętrznych w obydwu krajach.

Procesy rewitalizacji więzi i zarazem odrębności etnicznej w Stanach Zjednoczonych nie ograniczają się przy tym do zbiorowości imigracyjnych Meksykanów

czy ludności pochodzenia azjatyckiego, lecz dotyczą także grup o znacznie starszym rodowodzie.

Spółeczeństwo brazylijskie posiada swoje liczne, zamknięte niemal hermetycznie enklawy kulturowe, o których ekskluzywizmie decydują łącznie zarówno kryteria odrębności rasowo-etnicznej, jak i klasowo-warstwowej.

Wielokulturowość społeczeństw amerykańskich – szczególnie Stanów Zjednoczonych i Brazylii – jest nieustającym procesem ścierania się różnych dominujących i ubocznych tendencji integracyjnych i dezintegracyjnych, asymilacyjnych oraz transkulturowych, sprawiających, iż codzienny obraz tych „wielogłowych lewiatanów” nie jest tak jednoznaczny ani klarowny, jak życzyłaby sobie większość teoretyków.

Używając niezbyt naukowej analogii, porównałbym wielokulturowość społeczeństw Brazylii i Stanów Zjednoczonych do dwóch rozległych, olbrzymich rzek, których koryta wyznaczają główne nurty niosące wszystkie elementy składowe. Koryta te posiadają swoje meandry, rozlewiska i zwężenia. Wpływa do nich wiele pomniejszych dopływów, zawierających odmienne pod względem charakterystyki zawartości. Według herakliteńskiej zasady „wszechruchu” obydwie nurty nigdy nie są takie same. Podlegają nieustannej fluktuacji, zawirowaniom, przyśpieszają na niektórych odcinkach, by na innych płynąć szerokimi, łagodnymi rozlewiskami. Choć procesy wielokulturowości – jak owe rzeki – zmierzają w jednym kierunku, to przecież zdarzają się także ruchy boczne, „cofki” oraz inne odbiegające od głównego nurtu wiry.

LITERATURA

- Alba R., Nee V., 1997, *Rethinking Assimilation Theory for a New Era of Immigration*, „International Migration Review”, vol. 31, nr 4, s. 826-874.
- Bastide R., 1957, *Race relations in Brazil*, „International Social Science Bulletin” No. 9, s. 495-512.
- Gans H. J., 1997, *Toward a Reconciliation of „Assimilation” and „Pluralism”*: *The Interplay of Acculturation and Ethnic Retention*, „International Migration Review”, vol. 31, nr 4, s. 875-892.
- Golka M., 1997, *Oblicza wielokulturowości*, [w:] *U progu wielokulturowości*, red. M. Kempny, A. Kapciak, S. Łodziński, Warszawa.
- Harris M., 1952, *Race and class in Minas Velhas, a community in the mountain region of Central Brazil*, [w:] *Race and Class in Rural Brazil*, ed. Ch. Wagley, Paris, s. 47-81.
- Huntington S. P., 1998, *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, Warszawa.
- Immigrant Adaptation and Native-born Responses in the Making of Americans*, 1997, „International Migration Review” Special Issue (120), vol. 31, nr 4.
- Laytano de D., 1987, *Folclore do Rio Grande do Sul*, Caxias do Sul.

- Lijphart A., 1977, *Democracy in Plural Societies. A Comparative Exploration*, Binghamton.
- Marden Ch., 1952, *Minorities in American Society*, New York.
- Nowicka E., 1998, *Akulturacja*, [w:] *Encyklopedia socjologii*, t. 1, Warszawa.
- Palczny T., 1999, *Mniejszości*, [w:] *Encyklopedia socjologii*, t. 2, Warszawa.
- Palczny T., 2001, *Rasa i etniczność w Brazylii*, „Sprawy Narodowościowe – Seria Nowa” nr 2.
- Park R. E., 1921, *Introduction to the Science of Sociology*, Chicago.
- Ribeiro D., 1995, *O povo brasileiro. A formação e o sentido do Brasil*, São Paulo.
- Romano R., 1971, *Wstęp*, [w:] *Ameryka indiańska?*, wybór i wstęp R. Romano, Warszawa.
- Rose A. M., 1968, *Minorities*, [w:] *International Encyclopedia of the Social Sciences*, t. X, New York.
- Smolicz J., 1999, *Współkultury Australii*, tłum. J. Lencznarowicz, L. Korporowicz, M. Boruta, Warszawa.
- Vasconcelos J., 1993, *Rasa kosmiczna*, Warszawa.
- Wade P., 1997, *Race and Ethnicity in Latin America*, London–Sterling, Virginia.
- Wirth L., 1945, *The Problems of Minority Groups*, [w:] *The Science of Man in the World Crisis*, ed. R. Linton, New York.
- Założenia teorii asymilacji*, 1980, red. H. Kubiak, A. Paluch, Wrocław–Kraków.